

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/RUSUH Uşak University the Journal of
Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

June/Haziran 2022, 2 (1): 29-46

rusuhdergisi@usak.edu.tr

***Sebîlürreşâd (Sırât-ı Müstakîm) Dergisinde Yayınlanan Yazılarda Hutbe ve Vaazlara
Yönelik Tespitler***

***Findings Regarding Khutbahs And Sermons In The Articles Published In The Magazine Of
Sebilurresad (Sirat-i Mustakim)***

Abdullah Duman

Dr., Felsefe ve Din Bilimleri

Philosophy and Religious Studies

abduman1001@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7930-4060>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 22.05.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 07.06.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.6.2022

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 29-46

Atıf/Cite as: Duman, Abdullah. "Sebîlürreşâd (Sırât-ı Müstakîm) Dergisinde Yayınlanan Yazılarda Hutbe ve Vaazlara Yönelik Tespitler [Findings Regarding Khutbahs and Sermons In The Articles Published In The Magazine Of *Sebilurresad (Sirat-i Mustakim)*]. *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 2/1 (Haziran 2022): 29-46

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2022 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

**SEBİLÜRREŞÂD (SİRÂT-I MÜSTAKÎM) DERGİSİNDE YAYINLANAN
YAZILARDA HUTBE VE VAAZLARA YÖNELİK TESPİTLER**

Öz

Bu araştırmanın amacı, hutbe ve vaazların günümüze uzanan boyutu ile Sebîlürreşâd (Sırât-ı Müstakîm) ekseninde değerlendirilerek yaygın din eğitiminde daha etkin hale getirilmesine katkı sağlamaktır. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren cami içi eğitim vasıtası olan, halkı din konusunda aydınlatan hutbe ve vaazlar, sunum ve fonksiyonerlik bakımından II. Meşrutiyet döneminde belli başlı dergilerce ele alınmıştır. Bu dergilerden Sebîlürreşâd tarihe yakından tanıklık etmiş, aktüalitesi ve ilmi değeri yüksek bir dergidir. Bu çalışma ile dergide hutbe ve vaaz konularındaki yazılar incelenmiştir. Derginin tüm sayılarının taranması ile yazarlarının söylem ve düşüncelerine göre bir seçim yapılmıştır. Çalışma, Sebîlürreşâd'ın 1908 ile 1925 yılları arasında kapsamaktadır. Sebîlürreşâd'da hutbe ve vaazların daha etkin ve yerinde ifa edilebilmesi için yapılan tespit ve tenkitler, konu seçiminden dil ve üsluba kadar birkaç boyuta sahiptir. Donmuş bir yapıdan daha esnek ve günceli merkeze alan bir anlayışı benimseyen dergi yazarlarının fikirleri genel olarak aynı doğrultudadır. Günümüz açısından bakıldığında benzer sorunların hala yaşandığı görülmektedir. Bu anlamda dergide sunulan öneriler yol gösterici özellik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Sebîlürreşâd Dergisi, Hutbe, Vaaz ve Vaiz.

**FINDINGS REGARDING KHUTBAHS AND SERMONS IN THE ARTICLES PUBLISHED
IN THE MAGAZINE OF SEBILURRESAD (SIRAT-I MUSTAKIM)**

Abstract

The aim of this research is to contribute to making the khutbah and sermons more effective in non-formal religious education by evaluating them on the axis of Sebilurresad with its extent to the present day. Khutbah and sermons, which have been means of education in mosques since the first periods of Islam and enlighten the public on religion, were handled by major magazines in the 2nd Constitutional Era (II. Mesrutiyet) in terms of presentation and functionality. Among these journals, Sebilurresad is a journal that witnessed history closely and had a high actuality and scientific value. With this study, the articles on khutbah and sermons in the journal are examined. By scanning full series of the journal, a selection is made according to the discourse and thoughts of its authors. The study covers Sebilurresad's publication years between 1908 and 1925. The determinations and criticisms made in order to perform the khutbah and sermons more effectively and appropriately in Sebilurresad possess several dimensions, from the choice of subject to the language and style. The ideas of the journal writers, who adopt a more flexible and contemporary-centered approach than a frozen structure, are generally in the same direction. In looking from the point of view of today, it is seen that similar problems are still being experienced. In this sense, the suggestions presented in the journal are guiding.

Keywords: Religious Education, Sebilurresad Magazine, Khutbah, Sermon and Preacher.

Giriş

Hutbe ve vaazlar halkın inanç, ibadet ve ahlak yönünden bilgilendirilmesi ve bilinçlenmesini sağlayan yaygın din eğitimi faaliyetleridir. Hutbe ve vaazların bu hedefleri daha iyi gerçekleştirmesi yönünde, II. Meşrutiyet döneminin önde gelen dergilerinden olan Sebülürreşâd (Sırât-ı Müstakîm)¹, bilgi ve entelektüel birikimi ile bu alana ışık tutmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yaygın eğitim kurumlarının halk eğitimi üzerinde oldukça etkin bir yeri vardır. Hemen hemen halkın büyük bir çoğunluğu bu kurumlardan geçmiştir. Bunlar sırasıyla cami, tekke ve zaviyeler ile kütüphanelerdir.² Bu kurumlardan camiler, günümüze değin eğitimin yanında daha birçok işlev görmüşlerdir. Zaman ve ihtiyaçlar, camilere yeni veya yeniden yorumlanmış işlevler ve görevler yüklemiştir. Ama camilerin değişmeyen tek işlevi din eğitimi işlevi olmuştur.³ Yararlanan insan sayısı dikkate alındığında, hutbelerin cami eğitiminin temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür.⁴ Dinî literatürde hutbe, başta cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin yerine getirilmesi esnasında icra edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade etmektedir. Câhiliye devri Arap toplumunda çok yaygın olan bu konuşma sanatı, İslâm döneminde de bir yandan sosyal hayatın bir parçası ve edebî sanatların bir türü olarak devam etmiş, öte yandan dinî bir muhteva kazanarak bazı ibadetlerin tamamlayıcı unsuru olmuştur.⁵

Osmanlı döneminde hatiplerin görevlendirilmelerine önem verilmiş ve hatiplerin yetiştirilmesi için de II. Meşrutiyet döneminde özel bir medrese açılmıştır.⁶ Hutbeler, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar tamamen Arapça okunmuştur. Diğer taraftan, hutbe metinlerinin neredeyse birbirinin tekrarı biçiminde olduğu da görülmektedir. Bu dönemde hutbe, dinî bilginin insanlara ulaştırılma vasıtası değil, Cuma namazının bir şartının yerine getirilmesi olarak görülmüş, böylece yaygın din eğitiminin bir parçası olan hutbelere yeterli ölçüde yararlanılamamıştır.⁷ Cumhuriyet'ten sonraki dönemde hutbeler, halkın problemleri ile daha da yakından ilgilenmiştir. Yani mesele sadece hutbeler vasıtası ile Cumhuriyet Rejimine geçişi kolaylaştırmak ile sınırlı kalmamış, bir Anadolu köyündeki hastalık, bir Anadolu kasabasındaki tüccarın yaşadığı sorunlar hutbelere konu edilmiştir.⁸ Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan ya da belirlenen hutbeler görevlilere ulaştırılmaktadır. Yerel ihtiyaçlara daha iyi cevap verebilmek amacıyla hutbe konularının tespiti ve yazımı 2006 yılı

¹ Sebülürreşâd Dergisi için Bk. M. Ertuğrul Düzdağ, "Bir Devri Temsil Eden Yakın Tarihimizin Canlı Şahidi: Sırât-ı Müstakîm-Sebülürreşâd", *Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgeseli 1908-1925, Sırât-ı Müstakîm Mecmûası* 1 (2013), 9-22. Adem Efe, "Sebülürreşâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/251-253.

² M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar* (İstanbul: MEB Yay., 1997), 86. Yaygın eğitim örgün eğitim sistemi dışında planlı, programlı ve sistemli olarak yürütülen eğitimidir. Bk. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2012), 181.

³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü" (Erişim 27 Nisan 2022).

⁴ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yay., 2017), 310.

⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Bahar 2016), 94.

⁶ Konu ile ilgili geniş bilgi için Bk. Zeki Salih Zengin, "Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 36 (2016), 33-61.

⁷ Zeki Salih Zengin, "Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/1 (2008), 379.

⁸ Murat Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet İle Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 37/35 (2017), 164.

Haziran ayında il müftülüklerine devredilmiştir. 2013 yılında Başkanlık daimi genelgesinde yapılan bir değişiklikle il ve ilçe irşat kurulları oluşturulmuş ve hutbe hizmetleri il irşat kuruluna bırakılmıştır.⁹

Hutbelerden ayrı olarak vaaz yoluyla eğitim de, yetişkin din eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Vaaz bir kimseye kalbini yumuşatacak, kendisini iyiliğe sevk edecek surette söz söyleme ve dinî öğüt verme anlamlarına gelmektedir.¹⁰ Yaygın din eğitimi denince akla ilk gelen vaazlardır. İslâm'ın başlangıcından itibaren Müslüman halkı eğitici, dinî konularda bilgilendirici bir vasıta olarak kullanıldığı gibi, siyasi, ictimâî ve ahlâki esasların telkin ve ta'lîminde de en çok kullanılan yollardan biridir.¹¹ Osmanlı'da vaazın formatı ve vâizde bulunması gereken vasıflar, üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Vaazların zamanın en önemli iletişim aracı olması ve kamuoyu oluşturma gücü diğer taraftan vâizlerin en seçkin ve bilgili kimseler arasından seçilmesi, vaaz ve vâizlerin gündemde kalmasını sağlamıştır. Ancak vaaz ve vâizlerin esas önem kazanması, II. Meşrutiyet dönemine denk gelmektedir.¹² Osmanlı'nın son dönemlerinde, liyakat sahibi vaizler yetiştirmek üzere 6 Şubat 1913 tarihinde Medreset'ül-Vaizin adı altında bir medrese kurulmuş ise de, yeterince rağbet olmaması sebebiyle beklenen işlevi yerine getirememiş medrese birkaç yıl sonra da kapatılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, kurulduğu 3 Mart 1924 tarihinden itibaren vaaz ve irşat hizmetlerine özel bir önem vermiş ve vaiz istihdam etmeye başlamıştır. Vaizler günümüzde, ilgili mevzuat gereği haftanın belirli günlerinde camilerde vaaz vermek, cezaevleri, hastaneler, huzurevleri ve çocuk yuvalarında vaaz ve irşat hizmetinde bulunmak, fetva nöbeti tutmak, aile ve dini rehberlik bürolarında görev yapmak gibi birçok görevi yerine getirmektedirler.¹³

Diyanet İşleri Başkanlığının uhdesinde olan ve Türkiye'deki yetişkin din eğitiminin önemli imkânlarından olan hutbe ve vaazların amaçlarının belirlenmesinden muhteva tespitine kadar ciddi problemler bulunmaktadır.¹⁴ Hutbe ve vaazların sunumunda karşılaşılan olumsuzluklar arasında korkutma, zorlama, buyurgan ve ayrımcı bir söylemlerde bulunma ve mesajların iletilmesinde toptancı ya da genellemeci dil ve üslubun kullanılması bulunmaktadır.¹⁵ Günümüzde bireylerin talep ve ihtiyaçları değiştiği gibi kitle ve bireysel iletişim biçimleri farklılaşmıştır. Tebliğ ve davet yollarından biri olan hutbe ve vaazların da bu değişime paralel olarak kendini yenilemesi gerekmektedir. Bu anlamda, Sebülürreşâd amaç, konu seçimi, dil ve üslup gibi boyutları ile bu yaygın din eğitimi hakkında bir çerçeve çizmektedir.

Araştırmada, dokümantasyon metodu çerçevesinde dergi yazarlarının söylemlerine bakılarak inceleme yapılmıştır. Hutbe ve vaazlarla ilgili konuların tespitinde tarama modeli kullanılmış, Sebülürreşâd'ın 1908 ile 1925 yılları arasındaki tüm sayılarının taranması ile toplanan veriler yaygın din eğitimi açısından yorumlanarak güncel meselelere çözüm önerileri aranmıştır.

⁹ Yaşaroğlu, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış", 106.

¹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, "va'z", 2003, 1140.

¹¹ Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitim Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vâizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış", *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/3 (Ocak-Nisan 1999), 258-259.

¹² Doğan, "Yaygın Din Eğitim Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vâizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış", 269-270.

¹³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü" (Erişim 30 Nisan 2022).

¹⁴ Tosun, *Din Eğitimi Giriş*, 200-201.

¹⁵ Şükrü Keyifli, "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar", *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 2/25 (30 Eylül 2019), 26.

1. Sebülürreşâd'da Hutbe

1.1. Amaç ve Konu Seçimi

Sebülürreşâd yazarlarına göre hutbelerle ulaşılmak istenen amaç ile konu seçimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Ayrıca hutbe nutuk ile eş anlamlı olarak kullanılmış ve bu yönü ile hutbelerin daha geniş bir konu yelpazesine sahip olması gerektiği düşünülmüştür.¹⁶ Kazanlı Halim Sabit, hutbelerin Cuma ve bayram namazlarında irad edildiğini, dinî, ilmi ve önemli siyasi konuları içerdiğin, nutuk ile eş anlamlı olduğunu ve hutbelerin daha çok dini konuları ihtiva etmesi yönü ile bilindiğini ifade etmektedir: “Nutm dahi hutbe ile müterâdiftir, biri diğerinin mahallinde isti'mâl olunabilir. Fakat şer'at-i garrâ-yı Muhammediyye'nin gösterdiği mevâzı'-ı mu'ayyenede irâd edilenlere 'hutbe' sâirlerine de 'nutk' itlâkı daha şâyî'dir.”¹⁷ Nutuk ile eş anlamlı olduğu belirtilen hutbenin amacı halkı dini, ilmi, siyasi ve sosyal meselelerde bilgilendirme ve onlara ahlaki açıdan yol göstermektir. Sebülürreşâd bir yazısında dergide yayınlacakları hutbelerle ümmetin fikir ve ahlakına faydalı olmayı amaçladıklarını duyurmaktadır: “İşte bu ümniyenin husûlü ümidiyle mecmûamız hutbeler için sırası gelince nümûneler derc etmeyi münâsib gördüğü gibi, ümmetin efkârını tenvîre, ahlâkını tehzîbe hâdim mev'izaların dercini de elzem addetmiştir.”¹⁸ Sâbık Karahisâr-ı Şarkî Mutasarrıfı Ahmed Câvid, hutbelerin cemaati din ve dünya işlerinde bilgilendirerek umumi ve İslâmî açıdan topluma hizmet etmeyi hedeflediğini söylemektedir: “Hutbeden maksad, halkı umûr-ı dünyevîyye ve uhrevîyye hakkında ikâz ederek selâmet-i umûmiyye ve İslâmiyyeye hizmet olduğuna şüphe yoktur...”¹⁹

Dergi, hutbelerin yetersiz kaldığı ve bu durumun değiştirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Hutbelerle ulaşılmak istenen amacın yerine getirilemediğine dikkat çeken Kazanlı Halim Sabit, zamanın hutbelerinin asli konulardan ve hakiki ekseninden çıktığını hatta bu durumun ibadete kadar vardığını dile getirmiştir: “Zamânımızda hutbeler büsbütün mevzû'-ı aslîsinden ve mihver-i hakîksinden inhirâf etmiştir... aynı hâl, belki daha fenâsı, ibâdetlerimize kadar, yegâne vâsıtâ-i necâtımız olan a'mâl-i uhrevîyyemize değin nüfûz etmiştir.”²⁰ İbrahim Besim de, hutbelerin belirli konularla sınırlı tutulduğuna ve irşad hizmetlerinde zayıf kaldığına işaret etmiştir: “Cennetin vasfı, cehennem zebânîlerinin vazîfesi, kabir ve mahşer, eşrât-ı sâ'atten başka bir sîret işitilmiyor... Ezberledik... Lâkin cennetin tarîkı nedir? ... Kûhûf ve mağaralarda yatıp kalkmak, sabah akşam kuru tesbih çekmek ile mi? Hayır.”²¹

Dergi bir yazısında ise hutbelerin kalıplaşmasından ve çağın gereklerinden uzak kalmasından yakınmaktadır: “Hutbeler, vaktiyle ancak ahvâlin îcâbâtına göre îrâd olunması meşrû' kılındığı hâlde gitgide maa-t-teessüf hikmet-i meşrûiyyeti unutulmuş gibi sırf kalıptan ibâret tuhaf bir şekil almıştır ki her hâlde şekl-i aslîsine ircâ'ı lâzımdır.”²²

¹⁶ Dinleyenleri coşturmak ve belli bir amaca yöneltmek; onlara bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir ülküyü aşlamak; önemli açıklamalarda bulunmak için yapılan etkili, coşkulu konuşmalara Söylev (Nutuk) denir. Bk. Türk Dili ve Edebiyatı, “Söylev”, (Erişim 22 Nisan 2022).

¹⁷ Kazanlı Halim Sabit, “Hutbelere Dair: Kablelise Hutbe”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/6 (18 Eylül 1324), 88.

¹⁸ “Hutbe ve Mevâ'iz”, *Sebülürreşâd* 8/183 (24 Şubat 1327), 12.

¹⁹ Ahmed Cavid, “Hutbelere Dair”, *Sebülürreşâd* 3/64 (12 Teşrîn-i Sâni 1325), 184.

²⁰ Kazanlı Halim Sabit, “Hutbelere Dâir: Şetta”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/13 (6 Teşrîn-i Sâni 1324), 199.

²¹ İbrahim Besim, “İntibah-ı İslam - İttihad-ı Müslimin: Camilerde Hutbe ve Mevaiz-i Diniyye Encümenleri: Sırât-ı Müstakîm Ceride-i Muteberesi İdare-i Aliyyesine”, *Sırât-ı Müstakîm* 5/110 (29 Eylül 1326), 95.

²² “Hutbe ve Mevâ'iz”, 12.

Hutbelerde aynı konuların sürekli işlenmesinin yanında bid'at, hurafe ve mevzu hadislere yer verilmesi de tenkit edilmiştir. Ali Şeyhü'l Arab, İslâmiyet'e birçok bidatin girdiğini ve en büyük bidatin de bugünkü hutbelerde yer aldığından bahsetmektedir. Yazara göre hutbelerden mevzu hadîsler çıkarılmalıdır: "En büyük bid'at ise hutbelerimizin bugünkü hâlidir... Tagannîden başka bir şey var mı? Hattâ garibdir ki o silsile-i nagamât içinde az çok mevzû' hadîsler de kulağa çarpıyor!"²³

Alimcan el-İdrisi'ye göre hutbelerde uyulması gereken bir husus da konu seçiminin yanında konuların zaman ve zemin dengesine oturtularak ele alınmasıdır. Her ne kadar dönemin teknik ve ulaşım şartları bazı aksaklıkların yaşanmasına sebep olsa da yazar bu durumu dair bir örnek göstermektedir. Abdürreşid İbrahim Efendi'nin Kurban Bayramı'ndan sonra Sırât-ı Müstakîm'de geçen hutbesi, derginin 114. sayısında neşredilmesi gerekirken derginin 119. sayısında neşredilmiştir. Derginin birkaç yüz nüshası daha önce belde-i tayyibeye, Arafat'ta hüccaca gönderilemediğinden zaman zemin dengesi sağlanamamıştır: "Şu hutbe-i müfide Sırât-ı Müstakîm'in 114'üncü numarasında yazılıp da o numaradan birkaç yüz nüshası belde-i tayyibeye gönderilmiş olsa yahud Arabî ve Farisî lisânlarına da tercüme ve ayrıca tab' olunup Arafat'ta hüccâc-ı kirâma tevzî' olunmak üzere irsâl olunmuş olsa ne olurdu?"²⁴

Dergi yazarlarına göre din ve dünya meselelerinde halkı bilgilendirme ve ahlaki açıdan eğitme amacına sahip hutbelerden verim alınmamaktadır. Konuların sınırlı tutulması ve çağa uygun özellikte olmaması, zaman ve zemin dengesinin gözetilememesi, bid'at, hurafe ve mevzu hadislere yer verilmesi hutbelerin eğitici yönünü zayıflatmaktadır.

1.2. Dil ve Üslup

Hutbelerde konu seçiminin yanında bir önemli nokta da dil ve üsluptur. Bereketzade Safvet'e göre hal ve mevkiye münasip olmayan bir takım nazik cümleler, anlaşılmayan ibareler, seci ve kafiyelerle hutbeler kendi ekseninin dışına çıkmakta ve bir dua mahiyetinden öteye geçmemektedir: "...zemîn ve zamâna, mevki' ve hâle gayr-i münâsib öyle birtakım rekîk cümleler, muğlak ibâreler, seci'ler, kâfiyelerle hutbeler yalnız du'âlara hasr u kasr edilmemelidir."²⁵ Hafız Mehmed Tahir de taşrada okunan hutbelerin galat ifadeler, teganni ve sınırlı nutuklarla cemaat üzerindeki etkisini yitirdiğinden bahsetmektedir: "Taşralarda ise hatipler ve gerek hutbeler o kadar çığırından çıkmış ki bu mübeccel vazîfe birtakım nâehiller yedlerine geçmiş, öyle galat ibâreler, türlü türlü tegannî ve sadâlar ile kırâat olunan hutbeleri istimâ ettikçe insan dûcâr-ı te'essüf oluyor!... Mâdem ki hutbe va'z u nasîhattir. Öyle ise zamana tâbidir. Ahvâl-i umûmiyyeye mahsûs ve muntazam hutbeler îrâd olunmalı."²⁶ Mehmed Ferid de benzer şekilde bir örnek vererek yaşanan soruna işaret etmiştir: "Mûsikîye ta'allük eden teğannîlerin, kararların yerli yerine gelmesinden başka bir ciheti nazar-ı mütâla'aya almıyorlar... (Ey nâs biliniz ki bu ay Muharrem ayıdır) mânasına olan (اعلموا ان شهرکم هذا الشهر المحرم الحرام) (أيها الناس) ibâresini okurken büyük bir nükte, dehşetli bir siyâset, azametli bir râh-ı reşâdet arz ediliyormuş gibi tavırlar arz olunuyor. Fakat "el-Muharrem" kelimesinin kesr ile lafzatullaha sıfat olmak sûretiyle okuyarak büyük bir çam devriliyor."²⁷ Bir başka yazar Ali Şeyhü'l Arap da hutbelerin sunumunda teganniden kaçınılması gerektiği üzerinde durmaktadır: "Geçen Cuma

²³ Ali Şeyhü'l-Arap, "Hutbeler Nasıl Olmalı?: Hutbe-I", *Sırât-ı Müstakîm* 3/61 (22 Teşrîn-i Evvel 1325), 134.

²⁴ Âlim Can el-İdrîsî, "Hutbelere Dair", *Sırât-ı Müstakîm* 5/120 (9 Kanûn-ı Evvel 1326), 264.

²⁵ Bereketzade Safvet, "Hutbelere Dair", *Sırât-ı Müstakîm* 2/27 (12 Şubat 1324), 10.

²⁶ Balcızade Edremitli Tahir, "Taşralarda Hutbe ve Hatipler", *Sırât-ı Müstakîm* 3/73 (14 Kânûn-ı Sâni 1325), 331.

²⁷ Üsküp Belediye Re'is-i Sâbıkı Mehmed Ferîd, "Hutbeler", *Sırât-ı Müstakîm* 2/30 (5 Mart 1325), 59.

günü İstanbul'un büyük câmilerinden birinde hatîb efendi kâfiyeyi kâf harfiyle getirmek için minberden ²⁸ (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ) diyerek indi... İmdi maksad-ı âcizânem şudur ki artık bu eski hutbeler ile bu tagannîyi terk edelim."²⁹

Diğer taraftan Mehmed el-Celveti çoğunluğu Türk olan beldelerde Arapça okunan hutbelerin manasının anlaşılacağı, ağır kaçacağı ve uzun okunduğundan cemaatin dağılacığından bahisle bu gibi yerlerde hutbelerin kısa tutulmasını önermektedir: "Derece-i sâniyyede ise cümlelerin malûmu olduğu vechile meselâ kırk satırlı uzun hutbeler minel-kadîm Arabistan'da bilâ-tegannî kırâat oluna gelmekte ve ekser ahâlîsi Türk olan bilâd-ı sâirede ise muhtasar olarak tarz-ı mahsûsta kezâlik kadîmen kırâat ve tilâvet olunmakta olmasına ve tarz-ı mezkûr ile uzun hutbe okunması ise cemâatin ekserîsinin maânîsini anlayamayacakları ve kırâatin pek uzun süreceği mülâbesesiyle tenfir-i cemâati mûcib olacağından..."³⁰

Dergi yazarlarına göre duruma uygun düşmeyen, anlaşılmayan ve gereksiz ifadeler, hutbelerin şarkı söyler gibi nameli icrası ve dua tarzında tatbiki, mantık ve gramer hataları, Türklerin yoğunlukta yaşadığı Arap beldelerinde hutbelerin uzun tutulması hutbelerden istenen faydanın alınmasına mani olmaktadır.

1.3. Türkçe Hutbe

Dergide hutbelerde konu seçimi, ifade, dil ve üslubun yanında hutbelerin muhatabın lisanına göre hazırlanması ve sunulması da gündeme gelmiştir.³¹ Alimcan el-İdrisi'ye göre hutbelerde ıslaha gidilmelidir. Yapılacak ıslah sadece Osmanlı Devleti için değil tüm Müslümanlığın ilerlemesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bunun için hutbeler muhatabın lisanına göre okunmalı ve Arapça mukaddimeye uygun Türkçe hutbeler hazırlanmalıdır. Yazar kolera salgını yaşandığını buna dair irad edilecek hutbelerin Türkçe hazırlanmasının daha faydalı olacağını belirtmektedir: "Zirâ hutbelerimiz, daha doğrusu hutebâmız hakkıyla ıslah ve ihzâr olunursa bunun yalnız Hükûmet-i Osmâniyye'de değil, tekâmül âlem-i İslâmiyyet'te mühim bir te'sîri ve İslâmların terakki ve teâlîleri için pek büyük fâidesi olacağı vâreste-i izâhtır... zemîn-ü zamâna muvâfık Arapça mukaddimelerle müterâfık Türkçe olarak hutbeler okusalar, bilhassa kolera illet-i müdhişesinin şiddetle hüküm-fermâ olduğu şu günlerde hatîplerimiz Cuma'larda nezâfet ve tehaffuzun lüzûmunu... ahâlimize lisân-i münâsible anlatsalar da şu illet-i müdhişenin def'u izâlesine hizmet etseler..."³²

Filipe'de Camii Kebîr Hatîbi Hâfız Sâni Cuma hutbesinin muhatabının diline göre okunmasına farklı bir açıdan bakarak, Kur'ân ve hadîs dışında şunun bunun sözlerinin hutbede bulunmasının lafzen farz kılınmadığına işaret etmektedir. Ona göre hutbeler mana itibari ile farz kılınmış olsaydı hatip ve cemaatin o hutbeleri anlaması gerekirdi. Hutbelerle verilmek istenen mesajın muhatabın lisanını kullanarak iletmekte bir sakınca olmamalıdır. Yazar, ulemâdan bu konuya bir netlik kazandırmasını istemektedir: "Her hâlde elfâzı i'tibârıyla olmayacak. Çünkü hutbelerimizde Kur'ân-ı Kerîm'den, ehâdis-i nebeviyyeden mâ'adâsı şunun bunun sözleri

²⁸ el-İsrâ 17/54.

²⁹ Ali Şeyhü'l-Arap, "Hutbeler Nasıl Olmalı?: Hutbe-I", 134.

³⁰ Mehmed el-Celveti, "Hutbelere Dair", *Sırât-ı Müstakîm* 3/69 (17 Kânûn-ı Evvel 1325), 263.

³¹ Dönemin şimdilik ilk Türkçe örnek hutbe kitabı olarak 1918'de İstanbul'da basılmış olan Mahkeme-i Evkaf Müşaviri Uryani-zâde Ali Vahid'in Türkçe Hutbeler isimli eseridir. Bk. Işıl Gökteş, "Ahmet Hamdi Akseki ve Türkçe Hutbeler", *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu (08-09 Kasım 2013)* (Ankara: DİB Yay., 2. Basım, 2017), 324.

³² Âlim Can el-İdrîsî, "Hutbelere Dair", 263-264.

olduğundan elfâzında kudsiyet yok ki mefrûz bulunmuş olsun. Eğer ma'nâsı i'tibârıyla farz kılınmış ise hutbeleri değil hatîbin, hattâ ahâlînin bile anlaması lâzım gelir. O hâlde âyet-i kerîme ve ehâdîs-i şerîfe müstesnâ olduğu halde edeceğimiz nesâyîhi, vereceğimiz telkînâtı lisânımızla edâ ve îfâ etsek bir mahzûru var mı?... Buraları mechûlümüz bulunduğundan keyfiyeti yine ecille-i ulemâmızdan istîzâh etmekteyiz."³³

Bir çözüm yolu olarak Sâbık Karahisâr-ı Şarkî Mutasarrıfı Ahmed Câvid'e göre hutbeler, Türkçe olarak okunamayacaksa hatip hutbeden önce anlaşılır bir lisân ile cemaate hutbeyi özet bir şekilde anlatmalıdır. Eğer hutbe sadece Arapça okunursa Arapça bilmeyen cemaat hutbeyi anlamayacak ve hutbe onlar için bir dua mahiyetinden öteye gitmeyecektir. Yazar, Hindistan'da hutbenin Arapça okunduktan sonra mahallî lisân ile cemaate izah edilmesini örnek olarak vermektedir: "Binâenaleyh bu nasîhat-ı dîniyyenin ya Türkçe olarak söylenilmesi, kabil olmaz ise, minbere çıkmazdan evvel hatîb efendi tarafından okunacak hutbenin etrâfıca ve mücmelen mahallin en çok söylenilen lisân ile anlatılması fevâid-i küllîyye hâsıl eder zannındayım... Hutbeyi yalnız Arapça bilenler anlamış olup diğer akvâm yalnız bir duâ dinlemiş olarak beklenen fayda hâsıl olmadan camiden çıkmış olurlar. Hutbeyi evvelâ Arapça kırâat ederek sonra mahallî lisânı ile izâh eylemek Hindistan'da cârîdir."³⁴ Yazar, hutbelerin Türkçe okunmasının bid'at-i seyyie değil de bid'at-i hasene olduğunu belirtmiştir. Hindistan'da hutbenin Arapça okunmasından sonra mahallî dilde cemaate açıklanması orada bid'ati seyyie olarak görülmediği halde Osmanlı Müslümanları için neden bid'ati seyyie görülsün? Hatibin hutbeyi okuduktan sonra veya hutbeye çıkmadan önce cemaate bugün okuyacağım hutbenin mesajı şudur demesinin yazara göre bir sakıncası yoktur: "Hutbelerin Türkçe okunması bid'at-i seyyie olacağı beyân buyuruluyor. Hâlbuki bunda ben bir bid'at göremiyorum, bil-akis bid'at-i hasene görüyorum... Hem Hindistan'da Arapça'sından sonra mahallî lisânı ile hutbe kırâat etmek bid'at-i seyyie addolunmuyor da Osmanlı müslümanları için ne sebebe binâen bid'at-i seyyie addedilsin... Binâenaleyh anlaşılıyor ki yalnız Arabî hutbelerin kırâatten sonra yahud hatip hutbeye çıkmazdan biraz evvel 'Ey cemâat bugün okuyacağım hutbenin meâli şudur' diye Türkçe tefsîr edilmesi pek büyük fayda te'mîn ettikten başka tenfir-i ahâlîyi de mûcib olmayacak."³⁵

Diğer taraftan Ali Şeyhü'l Arap Türkçe hutbe yerine Arapça hutbe taraftarıdır ve dergide hutbelerini Arapça olarak yayımlamıştır.³⁶ Mehmed Remzi bu durumu hutbeyi Türkler arasında Türkçe okumak bid'ati seyyie imiş diyerek şaşkınlıkla karşılamıştır. "Sırât-ı Müstakîm'de Türkçe hutbe numûnelerini intizâr eder iken 69 No'lu nüshasında, mübâhesât kısmında, bir zât-ı muhterem tarafından, hutbelerin Türkçe olarak tilâvet edilmeleri aleyhindeki bendini gördüm. Doğrusu taaccüb ettim. Hutbeyi Türkler arasında Türkçe okumak bid'at-i seyyie imiş? Bunda 'bazı mehâzîr' de var imiş?!. Lâ havle...."³⁷

Dergi yazarlarına göre muhatabının dilinde sunulmayan hutbeler anlaşılammaktadır. Bu sebeple hutbelerin Türkçe hazırlanması ve okunması gerekmektedir. Burada temel yaklaşım halkın verilen mesajı almasıdır. Buna karşın dergi yazarlarından Ali Şeyhü'l Arap hutbelerin Arapça okunmasından yanadır.

³³ Filibe'de Câmi'-i Kebîr Hatîbi Hâfız Sâni, "Hutbelere Dair", *Sırât-ı Müstakîm* 1/14 (13 Teşrîn-i Sâni 1324), 218.

³⁴ Ahmed Câvid, "Hutbelere Dair", 184.

³⁵ Ahmed Câvid, "Hutbelere Dair", *Sebülürreşâd* 3/71 (31 Kânûn-ı Evvel 1325), 297.

³⁶ Ali Şeyhü'l-Arap, "Hutbeler Nasıl Olmalı?: Hutbe-I", 134-135.

³⁷ Mehmed Remzi, "Hutbelere Dair", *Sırât-ı Müstakîm* 3/74 (21 Kânûn-ı Sâni 1325), 345.

2. Sebîlürreşâd'da Vaaz

2.1. Amaç ve Konu Seçimi

Vaazlar halkı din ve dünya işlerinde bilgilendirmekte, bireyin ahlaklı ve huzurlu bir hayat sürmesine katkıda bulunmaktadır. Vaaz ve nasihatın eşanlamlı olduğunu ifade eden Ömer Nasuhi Bilmen'e göre vaaz ve nasihatler kalbi yumuşatmalı, dünyevî ve uhrevî fazilet ve vazifeleri halka öğretmeli, Allah'ın sevap ve azabını hatırlatarak kişiyi doğru yola sevk etmelidir:³⁸ "Nasihat: Dinleyenlerin kalplerini yumuşatacak bir tarzda idare-i lisân ile nasa dünyevî, uhrevî vazifelerini öğretmekten; onlara Cenâb-ı Hakkın sevap ve ikabını ihtar ile kendilerini doğru yola sevk etmekten ibarettir... Vaaz, mev'iza lafızları da nasihat lafızıyla müteradif olarak aynı manada isti'mal olunurlar."³⁹ Diğer taraftan vaazlar yoluyla meşrutiyet fikri halka yayılmalı ve öğretilmelidir. Sireti'ye göre meşrutiyeti yaymak ve kuvvetli kılmak için halkta bulunan cehalet ortadan kaldırılmalı, halkın çoğu köylerde yaşadığından vaazlar yoluyla köylülerde ilim ve irfana karşı bir iştiağ oluşturulmalıdır: "Meşrutiyet efkâr-ı umûmiyyeye müsteniddir. Efkar-ı umûmiyye, ekseriyetin muhassalasıdır. Ekseriyet ise -bilhassa Anadolu içerilerinde- köylerde! Şu hâlde meşrutiyeti feyyâz ve müsmir bir hâle getirebilmek için evvel emirde kısm-ı ekseriyyeti, yani köylüleri tenvîr ve hiç olmazsa orta bir seviyeye getirebilmenin çâresine tevessül etmek lâzımdır."⁴⁰ Vaazlardan milli mücadeleye destek vermek için de istifade edilmiştir. Dergi bu vaazları okuyucuları ile paylaşmış ve bazılarını da cephelere dağıtmıştır.⁴¹

Dergi yazarları vaaz konularının çağın ihtiyacı ve güncel meseleler dikkate alınarak seçilmesini, vaazlarda hurafe, akıl ve mantığa aykırı hususlara yer verilmemesini istemektedir. Sireti, yazısında bu duruma dikkat çekmiştir. Ona göre vaazlar içerik ve konu itibari ile çağın gerisindedir. Hurafelere en çok din düşman olduğu halde dünya koca öküzün boynuzunda durmaktadır gibi konular vaazlarda işlenmektedir. Vaazlar çağın gereklerini karşılayamamakta, halkın duygu ve düşüncelerine yeterince tercüman olamamaktadır. Hâlbuki ki Hz. Muhammed vaaz ve irşadı zamanın talep ve ihtiyaçlarına göre sürdürmüştür: "Dinlediğimiz va'zların mevzûu hep zeman, zamanın ihtiyacına uymayan bir takım bahislerle akla mantığa taban tabana zıt hurâfelerden ibarettir. Hala dünyayı koca öküzün boynuzu üstünde durdurmaya çalışan gafil ve cahillerimiz vardır!... Şimdi va'zlara gelelim: va'zlar zamanın hakikî ihtiyaçlarıyla mütenasip olmak lazımdır. Buna peygamberan azim hazeratı ne kadar itina buyurmuşlardır."⁴² Hamdullah Suphi de, mabetlerin cemaatsiz kaldığı bir dönemi yaşadıklarını, âlim vâiz ve hatiplerin yerini hurâfeleri anlatan kişilerin aldığını söylemektedir: "Mabedlerimiz boşalmıştır. Çünkü orada kutb-u cazib hizmetini gören bütün vâizlerimiz, büyük hutebâ-yı dîn eksilmiş ve kısmen onların yerine dînî bir takım hurâfelerle karıştıran yarım âlimler kaim olmuştur."⁴³

³⁸ Nasihat kavramı için Bk. Mustafa Çağrı, "Nasihat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/408-409.

³⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, "Vaaz ve Vâizler", *Sebîlürreşâd* 23/589 (21 Şubat 1340), 266.

⁴⁰ Balıkesirli Sireti, "Ramazân Vaazları", *Sebîlürreşâd* 1-8/21-203 (12 Temmuz 1328), 404.

⁴¹ Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele için verdiği vaaz için Bk. Sebîlürreşâd, "Nasrullah Kürsüsünde", *Sebîlürreşâd* 18/464 (25 Teşrin-i Sani 1336), 249-259. "Sebîlürreşâd'ın bu hizmetlerini takdir eden Başkumandan, Sebîlürreşâd'ı Kastamonu'dan Ankara'ya dâvet ediyor. Arka arkaya on binlerce, yüz binlerce nüshaları bütün cephelere sevk olunuyor. Millî Mücadele'nin yegâne mecmuası olan Sebîlürreşâd, bütün askerî kıt'alarda okunuyor..." Bk. Düzdağ, "Bir Devri Temsil Eden Dergi Yakın Tarihimizin Canlı Şahidi: Sırât-ı Müstakîm, Sebîlürreşâd", 15.

⁴² Sireti, "Vaazlar, Vâizler", *Sebîlürreşâd* 19/481 (21 Mayıs 1337), 134.

⁴³ Hamdullah Suphi, "Maârife Bir İstikamet-i Salime Vermek Zamanı Gelmiştir: Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maârife Mûteallik Mesâil-i Muhtelif Hakkındaki Nokta-i Nazarları I", *Sebîlürreşâd* 19/477 (23 Nisan 1337), 90.

Sireti, Ramazân aylarında köy ve büyük kasabalara giden hoca ve ulemânın irşâd faaliyetlerini yerine getirirken yaptıkları vaazların çoğunun İsrâîloğullarının hikâyelerinden, akıl ve mantıkla örtüşmeyen hurâfelerden ibaret olduğundan bahsetmektedir: “Biz; köylere giden akıllı uslu, gerçekten hocaların, hattâ büyük kasabalarda da vazîfe-i irşâdî îfâ eden ulemânın (bit-tâbi’ hepsini murâd etmiyorum) verdikleri va’zları dinliyor, bunların medâr-ı bahs-ü iştigallerini -ekseriyetle- Benî İsrâîl hikâyelerinden, akıl ve mantığa hiç uymayan hurâfâtta, mesela, dünyanın koca öküzün boynuzu üzerinde durduğuna dâir u’cûbelerden- ibâret buluyoruz!...”⁴⁴ Sireti, altı madde halinde bir vâizin vaaz ve irşâd faaliyetlerinde dikkat etmesi gereken hususları açıklamıştır. Yazara göre vâizler, vakitlerini sırf hurâfe ve İsrâîloğulları hikâyeleri ile geçirdikleri takdirde vatana hizmet etmiş olmayacaklardır: “Netîce, bunlar ve buna mümâsil dertlerdir ki, her hâlde vâizlerce nazar-ı dikkate alınacak birer mâhiyettedirler. Vâizler bu cihetleri düşünmüyor da sırf Benî İsrâîl hikâyeleriyle (bunlar bahsedilmesin demiyorum. Fikrim, hasran ve kasden bu gibi hikâyelerle vakit geçirilmemesi merkezindedir.) bazı hurâfât ile vakit geçirirlerse bu vatana hizmet etmiş sayılmazlar.”⁴⁵

Dergide vaazlarda hurafe, akıl ve mantık dışı konulara yer verilmesinin yanında bir de tevekkül, hürriyet, özgürlük gibi temel bazı kavramların tek boyutu ile ele alınması yanlış görülmektedir. Vaazlar, halkın karşılaştığı bireysel ve sosyal problemlere çıkış yolları göstermelidir. Özellikle köylü bu açıdan ihmal edilmiştir. Sireti, köylüye dünya hayatını terk etme, atalet, tevekkül gibi kavramların doğru bir şekilde öğretilmediğini söylemektedir. Köylünün tarlayı sürüp buğdayı attıktan sonra tarlaya hiç uğramadan Allah’a tevekkül ettim demesi buna bir örnektir. Tevekkül anlayışı halka doğru bir şekilde anlatılamamaktadır: “Bugün köylü, atâleti mahz-ı şerîat, tevekkülü ayn-ı ibâdet, yakıcı ve ihtiyârî bir fakrı mûcib-i dühûl-i cennet olarak biliyor... Köylü, tarlayı iki parmak tülünde sabanlarla yalnız bir kere sürer, buğdayı atar, tarlanın hiç semtine varmaz, oturur, sonra Allah’a tevekkül eder!.. Allah ne verirse ona râzıyım. Cevabını verir....”⁴⁶ Sosyal problemlerin çözümü noktasından bakıldığında, örneğin köylü arasındaki geçimsizlikleri ıslah etmek ve köylüleri barıştırmak da vâizlerin görevlerindedir. Vaaz konuları problem çözmeye yardımcı olacak şekilde seçilmelidir. Yazara göre köylü orduyu cülûs ve şenlik zannetmektedir. Hürriyeti ise tamamen özgürlük ve sadece bir bayraktan ibaret görmektedir. Köylüye bunların hakiki manaları öğretilerek gerçek bir yardımlaşma hissi uyandırılmasına ihtiyaç vardır: “Zaman olur ki köylüler, ellerine söğenleri alarak birbirine girer, mehâkime düşerler... Bunları Kur’ân-ı Azîmü’l-Burhân’ın emri vech ile ıslah etmek, bir kardeş hâline getirmek, aralarında hakîkî bir ittihâd ve teâvünün husûlüne çalışmak, dînî, târîhî, ictimâî delîllerle zihinlerini kandırmak... vâizlerin vezâif-i esâsiyyesindedir... Köylü donanmayı hâlâ cülûs, vilâdet şenlikleri zann ediyor! Hürriyeti alabildiğine bir serbestî, bazıları da bayraktan ibâret olarak biliyor!!”⁴⁷ Yine köylü üzerinden

⁴⁴ Balıkesirli Sireti, “Ramazân Vaazları”, 403.

⁴⁵ Balıkesirli Sireti, “Ramazân Vaazları”, 405. İrşad faaliyetlerinde hurâfe, bidat gibi unsurların medrese eğitiminde dikkate alındığına bir örnek. Bk. Muhammed Reşid Rıza (Emeği Geçen: Abdüllatif Nevzad), “ed-Da’vetü ve’l-İrşâd’da Usûl-i Tadrîs (mâba’d): Bid’a ve Hurâfât, Tekâlid ve Âdât”, *Sırât-ı Müstakîm* 7/178 (19 Kânûn-ı Sâni 1327), 353.

⁴⁶ Balıkesirli Sireti, “Ramazân Vaazları”, 404. Tevekkül inancı için Bk. Fikret Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 67-92. Tevekkül bireyin işlerini Allah’a bırakıp, pasif bir duruş sergilemesi değil askine tüm gayretlerini kullanabilme kararlılığıdır. Bir başka ifadeyle tevekkül, irade ve azimden sonra meydana gelen bir süreci göstermektedir. Bk. Handan Yalvaç Arıcı, *Kur’an’ın Dilinden Mutluluğun Alfabeti* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 375.

⁴⁷ Balıkesirli Sireti, “Ramazân Vaazları”, 404.

verilen bir örnekte Sireti, köylerde kolera, firengi, uyuz ve çiçek gibi hastalıkların kol gezdiğini söylemektedir. Köylü ise doktora gitmeyi haram ve dinsizlik zannetmekte, bazıları askerlikten kurtulmak için frengi hastalığını başkalarına da bulaştırmaktadır. “Köylerde nezâfete karşı dehşetli bir lâkaydî hüküm fermâ. Bu yüzden kolera, illet-i efrençiyeye, uyuzluk, çiçek... gibi emrâz-ı sâriyye tekessür etmektedir. Tabîbe mürâcaat, köylüler nazarında âdetâ harâm ve dinsizliktir!! Şurası garîb ki, cehlin, ahlâksızlığın verdiği cesaret ve cür’etin sevki ve askerlikten kurtulmak sevdâsı ile bazıları frengiyi yekdiğerine telkîh de ediyorlar!”⁴⁸ Bu durumdan kurtulmak için köylüye temizlik ve taharetin hükümlerinden bahsetmeli, Tıbb-ı Nebevî⁴⁹ gösterilerek tedavinin gerekliliği ispat edilmeli, cihattan kaçmanın cezası, din ve vatan için can vermenin önemi izah edilmelidir. “Kendilerine evvel emirde nezâfet ve tahâretin lüzûmunu, bazı hastalıkların sârî olduğunu -çünkü bunlar sirâyet-i emrâza da kani’ değildirler!- anlatmak, sonra Tıbb-ı Nebî’den bahs ile lüzûm-ı tedâvîyi isbât etmek, o mukaddes cihâddan kaçmanın cezâsı ne olduğunu, harbin farziyyetini, muhâfaza-i dîn ve vatan için can, kan vermenin lüzûm ve ehemmiyetini îzâh eylemek lâzımdır...”⁵⁰

Bir diğer sorun da köy düğünlerinde çok fazla harcamaya gidilmesidir. Bu sebeple evlenemeyen delikanlılar kızları dağlara kaçırmakta, hükümet bu delikanlıları yakaladığında zindanda çürümeye terk etmekte veya kız kaçırma olaylarından sonra taraflar arasında cinayetler işlenmektedir. Masraflı köy düğünlerinin borçları ise bazen kuşaktan kuşağa geçmektedir. Düğünlerin israfa düşmeden yapılması dinî yönden köylüye anlatılmalıdır. “Köylerde bir düğün -lâ-ekall- elli liraya patlar. Bu yüzden fukarâ birçok borç ve derde giriftâr olur... bu borç -ekseriya- evlâda kadar da intikâl eder! Bu âdeti îfâ edemeyecek delikanlılar ise bil-mecbûriye istediği kızı dağa kaldırır, bilâ-nikâh ona takarrub eder. Bilâhare o delikanlı hükümet tarafından ele geçirilir, senelerce zindanlarda çürür, zinde ve kavî vücûdu yıprar. Bu yüzden birçok cinâyetler tahaddüs eder, hânümânlar söner... İşte bu gibi husûsâtta tam bir fakir düğünü yapılmasını tavsiye, kendilerini isrâf ve tebzîr aleyhine ahd-ü misâka, ittifâka da’vet eylemek... hülâsa dimâğlarında lâ-yemût bir hiss-i iktisâd uyandırmak mukaddes bir vazîfedir...”⁵¹

Bir diğer dikkat edilmesi gereken konu da vaazlarda kullanılan eserlerdir. Vaazlarda yararlanılan eserler açısından özellikle Ramazan ayında köylere giden hocaların hep aynı kaynakları kullanmaları vaaz konularını sınırlandırmıştır. Ramazân ayında medrese talebeleri köylerde vaaz ve nasihatte bulunmaları köylü için bir fırsattır. Ancak Sireti, Dürretü’n-Nâsihîn ve hikâye kitapları üzerinden daha önce anlatılan konuların tekrar tekrar işlendiğini söylemektedir: “Ramazân-ı Şerîf yaklaşıyor. Talebe-i ulûmun pek çoğu köylere va’z u nasihat için gitmeye hazırlanmakta ve şimdiden ellerde Dürretü’n-Nâsihîn’ler, hikâye kitapları tedâvül etmektedir.

⁴⁸ Balıkesirli Siretî, “Ramazân Vaazları”, 404. II. Abdülhamit döneminde illet-i Efrençiyeliler’in askere alınmaması olmuştu. Yemen çöllerinde askerlik yapmak istemeyenler, bilinçli olarak frengi kapmışlardır. Osmanlı’da 93 harbinden sonra frengili hasta sayısındaki artıştan dolayı yeni arayışlara girildi. Bk. Fatma Bulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, *Tarih Okulu Dergisi* 3 (İlkbahar 2009), 112-113.

⁴⁹ Hz. Peygamber’in tıpla ilgili sünnet ve sözleri temel hadîs kaynaklarında umûmîyetle “Kitabu’t-Tıb” başlığı altında yer almıştır. Bk. Orhan Yılmaz, “İbn Kayyim’in Tıbb-ı Nebevî İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014), 7. Tıp ve Tıbb-ı Nebevî hakkında çağdaş çalışmalar için Bk. Veli Atmaca, “Tıb ve Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muâsır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011), 45-70.

⁵⁰ Balıkesirli Siretî, “Ramazân Vaazları”, 404-405.

⁵¹ Balıkesirli Siretî, “Ramazân Vaazları”, 405.

Gâlibâ bu sene de köylerde o eski mev'izalar, Benî İsrâil hikâyeleri söylenecek, evet köylülerin artık hâfızı olduğu o eski şeyler tekrar edilecek!... ki buna acımalıdır..."⁵² Ona göre köylünün uyanması ve yetişmesi sosyal hayat için elzem bir durumdur. Ramazan ayı ise halkı tenvîr etmek için bulunmaz bir fırsattır. Bunun için Sireti, köylere vaaz ve irşâd için gidecek öğrencilere verilen rehber kitapların seçimine özen gösterilmesini önermektedir. Böylece dine ve meşrutiyete büyük bir iyilik edilmiş olacaktır: "İşte bunun için ulemâ-yı kirâm tarafından hemen talebe-i ulûma Türkçe ve sade bir va'z kitabı, armağanı tertîb edilir ve tevzî olunursa dînimize, meşrûtiyetimize büyük bir iyilik edilmiş olur i'tikâdayım."⁵³ Ömer Nasuhi Bilmen'e göre, bir başka husus da vaazda şahsî ve siyasi konulara girilmemesi, vaizin söyleyeceklerini önceden bir tertip ve düzene koyması ve va'z kürsüsüne hazırlıklı çıkılmasıdır.⁵⁴ "Şahsiyattan, siyasi cereyanlardan içtinab etmelidir... Vâiz söyleyeceği şeyleri evvelce tertip ve tensik etmeli..."⁵⁵ Aksekili dinlediği bir vaazı bu açıdan tentik etmekte, meşihatı da bu şekilde vaaz yapanlara karşı uyarmaktadır: "İşte bu vak'adır ki şu makaleyi yazmaklığa sebep olmuştur, vâiz-i ma'hûd orada gerek cemâatten ve gerek bizden cevâb-ı lâyıkmı aldı. Şimdi de o gece istemiş olduğu kitabın (!) cevâbını alsın da bir daha şerîat-i mukaddeseyi makasîd-ı şahsiyyesine âlet etmemeyi öğrensin! Ancak bizim diyeceğimiz bir şey varsa o da Meşihat bu gibi şeyleri nazar-ı dikkate alsın! Bu gibi eşhâsa vazîfesini bildirsin. Şerîat başka, fırka kavgası yine başka bir şey olduğunu anlatsın!"⁵⁶

Dergi yazarlarına göre vaazlarla ulaşılmak istenen amaç bireye dünyevi ve uhrevi faziletleri kazandırmak, cehaleti ortadan kaldırmak, halkın ahlaki yönden gelişmesine katkı sağlamak ve meşrutiyet fikrini yaymaktır. Özellikle köylüler bu anlamda ihmal edilmiştir. Vaazlardan verim alınabilmesi için konuların çağın ihtiyacına göre seçilmesi, vaazlarda hurafe, akıl ve mantığa aykırı unsurlara yer verilmemesi, siyasi ve şahsi konulara girilmemesi, tefekkür, hürriyet ve özgürlük gibi konuların birkaç boyutu ile ele alınması, belirli eser ve kaynaklarla vaazların sınırlandırılmaması ve konuların problem çözmeye yönelik seçilmesi tavsiye edilmektedir.

2.2. Vaizlerin Mesleki Ehliyetleri, Dil ve Üslup

Vaazların muhteva açısından önemi kadar bu işi yürüten vaizlerin de mesleki bilgi, tecrübe ve donanımı o kadar önemlidir. Vaazlar vaiz, muhteva, dil ve üslup açısından çok yönlü bir özellik taşımaktadır. Bunlardan birinde yaşanan eksiklik o vaazın kalitesini ve etkisini düşürmektedir.

⁵² Balıkesirli Sireti, "Ulemâ-yı Muhterememize Bir İhtar-ı Naçizane", *Sırât-ı Müstakîm*, 4/94 (10 Haziran 1326), 281. Hopalı Osman Efendinin (öl.1241/1825) büyük rağbet gören vaaz kitabı Dürretü'n-nâsîhîn'de bazı uydurma rivayet ve hurâfelerin yer almış olması sadece bu eser için söz konusu değildir, bu tür eserlerde iyiliğe yöneltip kötülüklerden sakındırmak için zayıf veya uydurma da olsa bazı hadîsler, menkıbe ve hikâyeler, hatta İsrâiliyat cinsinden rivayetler öteden beri nakledilegelmiştir. Bk. Süleyman Uludağ, "Dürretü'n-Nâsîhîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/32.

⁵³ Balıkesirli Sireti, "Ulemâ-yı Muhterememize Bir İhtar-ı Naçizane", 281.

⁵⁴ Son dönemlerde vâizlik kurumunun olması gereken nitelikten uzaklaşmaya başlayarak bir gelir kapısı olarak görüldüğü, kimi vâizlerin gayri ciddi tavırlar gösterdikleri, vaazlarında bazı kişileri doğrudan ya da dolaylı olarak hedef alarak siyasî konulara girdikleri anlaşılmaktadır. Bk. Zengin, "Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları", 38.

⁵⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, "Vaaz ve Vâizler", 267.

⁵⁶ Aksekili Ahmed Hamdi, "Şeriatı Menfaat ve Keyiflerine Alet Eden Vaizler", *Sırât-ı Müstakîm* 7/182 (16 Şubat 1327), 409.

Ahmed Hamdi Aksekili'ye göre vaizler, vahyin kesilmesinden sonra tebliğ vazifesinin varisleridir. Vâiz, ümmeti terbiye eden kişidir, hikmeti anlatan telkin eden bir muallimdir. "İnkita-i vahiyden sonra vazife-i tebliğin varisi hakikîleri vâizler olmuştur... Binâenaleyh vaizler mürebbi-i ümmettir, muallim fazîlettir, mülaggini hikmettir, varis ve vazife-i nübüvvettir."⁵⁷ Tebliğ görevinin varisleri olan vaizler aynı zamanda sorumluluk sahibi de olmalıdır. Bu konuda Şer'iyye Vekâleti, müftülere yönelik çıkardığı bir genelgede millete rehber olan ilim adamlarının Müslümanların fiil ve hareketlerinin Kur'ân i'tikadı ve ahlâkına uygun bir hale getirilmesindeki sorumluluğuna işaret etmektedir: "El hâsılı Müslümanların bilumûm ef'âl ve harekâtını Kur'ân-ı Kerim'in i'tikadı, ahlâkı, ictimâî, siyasi bütün ahkâmı celîlesine tevfiğe çalışmak, bu husûsda elinden gelen irşâd ve mücahedede bulunmak millet rehberlerinin en mühim vazîfeleridir."⁵⁸ Ancak bu önemli vazifeyi yürüten vâizlerin mesleki seviyesi akıl sahiplerini şaşkırtacak bir durumdadır. Vaizler kendi vazifelerinin önemini idrak edecek kadar âlim, cemaatin ve dönemin ihtiyacını takdir etmeyi bilecek şekilde yetişmemektedir. Son zamanlarda ise vaizler dersiâmlardan düşük bir mertebede tutulmuş ve bu vazife daima ruûs imtihanlarını kazanamayanlara verilmiştir. Bundan dolayı ulemâ vaaza tenezzül etmemekte, vaaz yapanların nitelikleri de gittikçe düşmektedir: "Kendi vazife-i mesuliyetinin kudsiyet ve azametini idrak edecek kadar âlim, cemaatin her saatteki ihtiyacı hakikîyesini takdir edecek nisbette hâkim vâizler yetiştirmek bu ümmetin üzerine borç olduğu halde kim bilir ne gibi bir düşünce ile son zamanlarda vâizler, resmen dersiâmlardan dun bir mertebede tutulmuş ve bu mühim vazife daima ruûs imtihanlarını kazanamayanlara tahsis edilmiştir. Bunun içindir ki, erbâb-ı iktidardan olan azam ulemâ va'za tenezzül etmez. Bu yüzden gitgide va'z ve nasîhat yollu iki satırlık sözü bir araya getiremez bir hale gelmiştir."⁵⁹ M. Şemseddin de benzer şekilde, İstanbul'da yüzlerce vaaz ve irşad görevini en iyi şekilde yapabilecek âlim ve dersiâm dururken vaaz ve nasihatte bulunan kişilerin Köroğlu kitabını okurken zorlandıklarını dile getirmektedir: "Fihâkîka İstanbul ve taşralarda yüzlerce dersiâm efendiler, birçok hakîkî âlimler dururken sermâye-i irfânları harekeli Köroğlu kitabını müşkilâtla heceleylebilmekten ibâret olan sürü sürü cehelenin halka va'z u nasîhat nâmına zehir saçmalarına meydân verilmektedir ki bit-tabî' bunun mes'ûliyeti Dersasâdet'te Bâb-ı Meşihat'e, taşralarda da müftü ve nâib efendilere râci'dir."⁶⁰ Sireti, Ramazân hocalarının, değil köylerde şehir ve kasabalarda bile hakkıyla vazifelerini yapamadıklarından bahsetmektedir. Müftüler, vâizlerin mesleki durumunu dikkate alıp köylerin büyüklük, nüfus gibi özelliklerine uygun vaizler seçip göndermemektedirler: "Tenvîr ve irşâd vazifelerini hakkıyla yapabiliyor muyuz? -asla ve kat'a!!... Biz, değil köylere giden hocaların, hatta en büyük kasaba ve şehirlerde va'z ve nasîhat vazifesi tefil eden hocalarımız bile-ekseriyetle- bu vazifeyi ifâ etmediklerini veya edemediklerini meal esef kanıyız... Taşralarda Şaban ayında müfti efendiler tarafından hocalar birer tavsiyeyle köylere gönderilirler. Fakat köyün cesimet ve ehemmiyetiyle hocanın ehliyet ve liyakati arasında çok defa nispet gözetilmez..."⁶¹

Daha önce Vâizin adıyla kurulmuş ve daha sonra Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ ile birleştirilen Medresetü'l İrşad'ı ziyaret ve teftiş eden Ahmed Hamdi Aksekili, medresenin oldukça kötü bir durumda olduğunu ve medreseye rağbet kalmadığını görmüştür. "Evvelce yalnız Vâizin namıyla tesis edilmiş olduğu halde ahiren Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ ile de

⁵⁷ Aksekili Ahmed Hamdi, "Medresetü'l-İrşâd", *Sebîlürreşâd* 21/538-539 (21 Haziran 1339), 142.

⁵⁸ "Şer'iyye Vekâletinin Tamimi: Bilumum Müftülere, Memurin-i Şer'iyyeye", *Sebîlürreşâd* 20/502 (18 Mayıs 1338), 88.

⁵⁹ Aksekili Ahmed Hamdi, "Medresetü'l-İrşâd", 142.

⁶⁰ Mehmed Şemseddin, "Vâizler Meselesi", *Sebîlürreşâd* 10/256 (25 Temmuz 1329), 353.

⁶¹ Sireti, "Vaazlar, Vâizler", 134.

bi'tevhîd Medresetü'l-İrşad namıyla tevsim edilmiştir. Medreseyi bu defaki ziyaret ve teftişimde pek elîm bir vaziyette buldum... medreseye karşı da rağbet azalmıştır.”⁶² Aksekili, medresenin Anadolu'nun en önemli merkezlerine nakledilmesini ve programlarında yapılacak ıslahatın bir gayeye göre düzenlenmesini teklif etmektedir: “Medresetü'l İrşâdı Anadolunun en mühim merâkizinden birine nakletmek... Vâizlik mertebesinin ehemmiyet ve kutsiyeti nazar-ı dikkate alınarak derhâl programında ıslahât yapılmalı ve bunu yaparken daima gayeyi göz önünde bulundurmalıdır...”⁶³ Yazar, bu alanda alınacak önlemleri 14 madde halinde sıralamıştır, ona göre vaizin görevi kürsünden nasihatle bulunmakla sınırlı kalmamalıdır: “Vâizin vazifesi yalnız kürsiye çıkararak nasîhat etmek olmamalı. Aynı zamanda her gittiği yerde İslâmi teşkilat yapmak, köylerimizin ahkâmı aliye-i diniye ve ahlâk-ı seniye-i Muhammediye dairesinde inkişâfını ve idârî, iktisâdî, zirâî, her türlü refahını te'min edecek ameli vasıtalarla çalışmakla da mükellef olmalı...”⁶⁴

Ahmed Naim'e göre vâizler tefsîr ve hadîs ilimlerine vakıf olmalı, ilmi ile amel etmeli, cemaatin ihtiyaç ve durumunu iyi bilmelidir. Artık böyle vâizler azalmıştır: “Bir vâ'iz âlim olmalıdır... Tefâsîr-i şerife ile fevkalâde tevaggul etmiş, ehâdîs-i nebeviyyeden çok şeyler ezberlemiş olmalıdır... Bir vâiz kendi ilmiyle âmil ve cemâ'atine nümûne-i imtisâl olacak bir zâhid-i mücâhid olmalıdır... Hâsılı bir vâ'iz hakîm olmalıdır, cemâ'atin o sa'atteki ihtiyâcını takdîr etmelidir... Böyle vâ'izlerimiz ma'at-teessüf yok denecek kadar enderdir.”⁶⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, vaaz ve nasihatlerde bazı temel esaslara dikkat edilmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre vâiz, güzel ahlâk sahibi olmalıdır. Vâiz ne kadar âlim ve bilgili olursa olsun iyi ahlâka sahip olmadığı ve anlattıklarını kendi hayatına tatbik etmediği sürece sözlerine halk itibar etmemektedir: “Vâiz hüsn-ü hale, mekarim-i ahlâka mâlik olmalıdır... Ne kadar âlim olursa olsun nas arasında sui hal ile tanınmış olan bir vâizin sözleri cemaatin kalbine teshir edecek kuvvete haiz olamaz. Böyle vaizler hakkında: (عظ نفسك ثم عظ لئاس) önce kendine, sonra insanlara nasihat et!) denilir.”⁶⁶ Yazara göre vaiz alçakgönüllü, güler yüzlü, şirin sözlü olmanın yanında ilmin şerefini korumak ve tesirli olmak için vakar sahibi de olmalıdır: “Vâiz, mütevazı, beşuş, şirin kelâm olmakla beraber ilmin şerefini, sözlerinin te'sirini te'min için vakur olmalıdır.”⁶⁷

Dergi yazarlarına göre vaizler mesleki açıdan yeterli seviyede değildir. Artık medreseden iyi vaizler çıkmamaktadır. Vaizlik ruûs imtihanlarını kazanamayanların da yaptıkları bir meslek haline dönüştüğünden nitelikli vaiz sayısı azalmıştır. Müslümanları Kur'ân i'tikadı ve ahlâkına uygun bir hale getirecek, çağın idrakini yakalayacak, gittikleri yerde sadece vaaz ve nasihatle kalmayıp teşkilatlanma çalışmaları yapabilecek, köylüye ulaşacak, özellikle İslâmi ilimler yönünden yetişmiş, söyledikleri ile yaptıkları bir, ahlaken ve edeben kâmil vaizler yetişmelidir. Ayrıca vaazların görev yapacakları yerler mesleki ehliyetlerine uygun olarak seçilmelidir.

⁶² Aksekili Ahmed Hamdi, “Medresetü'l-İrşâd”, 143. Medresetü'l-Vâizin ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ, 1919 yılında Medresetü'l-İrşâd adı ile birleştirilmiştir. Bk. Zeki Salih Zengin, “İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim”, *Din Eğitimi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 33.

⁶³ Aksekili Ahmed Hamdi, “Medresetü'l-İrşâd”, 143.

⁶⁴ Aksekili Ahmed Hamdi, “Medresetü'l-İrşâd”, 143.

⁶⁵ Babanzade Ahmed Naim, “Vâizler: Vâiz nedir?”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/2, (21 Ağustos 1324), 23.

⁶⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, “Vaaz ve Vâizler”, 266-267. Vaaz edecek kimselerin 27.03.1330 tarihli yönetmeliğe göre seçilmeleri ve siyasi konularda olumlu-olumsuz görüş bildirmemelerinin kontrolü için Bk. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 51-0-0-0/13-109-8. Vaizlerin yönetmelik hükümlerine göre seçilmeleri ve vaaz ve hutbe esnasında siyasi konulara girmemeleri için Bk. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 51-0-0-0/5-43-9.

⁶⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, “Vaaz ve Vâizler”, 267.

Bir vaazın etkin ve dinlenebilir olması onun dil ve üslubu ile de çok yakından ilgilidir. Bu konuda vaizin dikkat etmesi gereken bazı hususlar vardır. Ömer Nasuhi Bilmen'e göre vâiz, ifadelerini güzel ve nezaket içinde sunmaya özen göstermeli, cemaati rencide etmemeli ve konuları işlerken daha çok siz yerine biz ifadesi kullanılmalıdır: "Vâizler, hüsn-ü beyana, nezahat-lisâna dikkat etmeli... alel ekser mütekellim meal gayrı sigasını isti'mal etmemeli, siz yerine biz demelidir."⁶⁸ Yazar, dünya hayatına tamamıyla dalmış bir cemaate dünyayı tavsiye etmek veya dünyadan koparak tamamen âhirete yönelmiş bir cemaate âhireti tavsiye etmenin uygun bir vaaz ve irşâd tarzı olmadığını belirtmektedir: "Vâizler emraz-ı ruhiye ve ictimâiyenin itbâsı mesabesinde diler... Mesela: bütün bütün dünyaya dalmış olan bir cemaate dünyayı tavsiye etmek bilakis dünyadan bilkülliyeye kat'î alaka ederek âhirete yönelmiş zevata da âhireti tavsiye eylemek hâsılı tahsîl kabilinden olacağından sevap olamaz..."⁶⁹ Diğer taraftan cemaatin kalplerini heyecanlandırmak ve şenlendirmek için vaaz konusu mümkün olduğu kadar bölümlere ayrılmalıdır. Vaazın bir saati yalnız namaz veya oruca ayrıldığında veya ticaret ve ziraat gibi bir konuya hasredildiğinde cemaat dağılmakta ve vaazlar sıkıcı geçmektedir: "Vâiz, cemaatin tenşit-i kulûbunu te'min edebilmek için mevzanın mevzûunu mümkün mertebe muhtelif aksama ayırmalıdır. Mesela: Bir saatin bir mevzanın mevzûu yalnız namaz veya oruç mesâiline aid olur, yahud yalnız ticaret ve ziraat gibi iktisâdî mesalemeden birine dair bulunursa bu mevzûa mutlaka cemaatten birçoklarının dağılmasıyla neticelenir."⁷⁰ Vaazlarda halkın farklı tabaka ve özellikleri ise dikkate alınması gereken bir diğer konudur. Vaiz zorunlu bir neden olmadıkça bir mesele hakkında uzun uzadıya tetkiklerde bulunmamalıdır. "Vâiz, muhtelif tabakata mensup bir cemaate va'z ettiği takdirde heyet-i mecmûasının ahvâlini nazarı dikkate almalıdır. Binaan aleyh mevzanın mevzûu mümkün mertebe yeknesak olmamalı, cemaatten her birinin ruhunu okşayacak, istifadesini te'min edebilecek bir tarzda bulunmalıdır... Mevzeler ekseri hitabiyât kabilindedir. Binâenaleyh vâiz kat'î bir lüzûm görmedikçe bir mesele hakkında uzun uzadıya ta'migatta bulunmamalıdır..."⁷¹ Vaiz, uygunsuz hikâye ve rivayetlerden kaçınmalı, vaazda sunduğu örneklerle konunun önemini ve etkisini gölgeleyecek tarzda vaazı uzun tutmamalıdır: "Hele efkâr-ı selîmenin kabul edemeyeceği hikayât ve rivayetlerden son derece ictinâb etmelidir. Temsiller ise ibret-i amîz, hikmet-i perver bir halde olmalı, meviânın kıymetini izale edecek derecede uzun bulunmamalıdır."⁷²

Ömer Nasuhi Bilmen, vaazlarda cemaatin rencide edilmemesini, nazik bir üslup takınılmasını, siz yerine biz ifadesinin kullanılmasını, muhatabın durumuna uygun bir yaklaşım

⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, "Vaaz ve Vâizler", 267. Bir vaizde bulunması gereken özellikler için Bk. Bahattin Turgut, "Etkin Bir İletişim Aracı Olarak Vaaz", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 70-76.

⁶⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, "Vaaz ve Vâizler", 267.

⁷⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, "Vaaz ve Vâizler", 267. Vaiz, anlatacağı konuya çok iyi hazırlanmalı, konu bütünlüğünü koruyarak sunum yapmalıdır. Konu bitmediyse bir sonraki vaazına kaldığı yerden devam edeceğini cemaate açıklamalı ve bir sonraki vaazda eksik hususları tamamlamaya çalışmalıdır. Bk. Turgut, "Etkin Bir İletişim Aracı Olarak Vaaz", 78.

⁷¹ Ömer Nasuhi Bilmen, "Vaaz ve Vâizler", 267. Eğer vaiz konuyu seçerken ve özellikle de muhtevalandırırken cemaatin seviyesini yakalayamazsa, ilgi sağlama problemi de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Cemaatin seviyesini yakalayabilmek ise büyük ölçüde camiye gelen cemaati yakından tanımaya bağlıdır. Vaiz, vaaz edeceği cemaatin yaş ortalamaları, eğitim seviyeleri vb. hakkında ön bilgiye sahip olmalıdır. Bk. Cemal Tosun, "İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (1997), 192.

⁷² Ömer Nasuhi Bilmen, "Vaaz ve Vâizler", 267. Ömer Nasuhi Bilmen'e göre vaaz ve vaizlerde aranacak özellikler için ayrıca Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü" (Erişim 29 Nisan 2022).

sergilenmesini, vaazların tek bir konu ile bitirilmemesini, vaazın gereğinden fazla uzun tutulmamasını ve bölümlere ayrılmasını tavsiye etmektedir.

Sonuç

Yaygın din eğitimi faaliyetlerinden olan hutbe ve vaazlarla İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları konusunda halkın aydınlatılması, batıl inanç ve hurafelerden uzak bir din anlayışının yerleşmesi, dini bilgi ve değerlerin hayata tatbik edilmesi ve insan hayatına anlam kazandıran unsurlarının fark ettirilmesi, din ve dünya dengesinin kurulması hedeflenmektedir.

Çalışmamızda ise, bu eğitim faaliyetlerinin etkinliğinin ve verimliliğinin arttırılmasına yönelik günümüze uzanan boyutu ile Sebülürreşâd incelenmiştir. Dergide hutbe ve vaazlara yönelik yapılan tespit ve değerlendirmeler ilmi niteliğe sahiptir. Sorunlara bütüncül bir şekilde yaklaşımış ve makul çözüm önerileri sunulmuştur.

Dergi yazarlarına göre, hutbe ve vaazların hedefleri arasında uhrevi olmanın yanında dünyevi fazilet ve bilgileri halka öğretmek, ahlaki yönden gelişmek ve güncel meselelere de çözüm yolları bulmak olmalıdır. Dil ve üslup açısından da konuya yaklaşan müellifler, hutbelerin nutuk, vaazların da nasihat tarzında eğitici, sevdirci, muhatap kitle ve zamana uygun özelliklere sahip bir şekilde icra edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca mesleki ehliyet ve niteliğe haiz vaiz ve hatip yetiştirilmesine de ihtiyaç olduğunu kaydederek.

Bu araştırma sonucunda, dergi yazarlarının çerçevesini çizdiği ilkeler ışığında, günümüzde de hutbe ve vaaz faaliyetlerinde bazı eksikliklerin hala devam ettiği görülmektedir. Buna hutbelerde belirli konu, ayet ve hadislerin dışına çıkılmaması ve meseleleri izah etmede yüzeysel kalınması, vaazların halka yeterince seslenememesi ve sunuş gücünün zayıf kalması örnek olarak verilebilir. Bir caminin etki, fonksiyon ve mehabeti, içinde icra edilen hutbe ve vaaz gibi faaliyetlerle arttırılır. Bu anlamda, dergide sunulan öneriler temel prensipler açısından bir rehber olma mahiyeti taşımaktadır.

Kaynakça

Ahmed Câvid. "Hutbelere Dair". *Sebülürreşâd* 3/64 (12 Teşrîn-i Sâni 1325), 184-185.

Ahmed Câvid. "Hutbelere Dair". *Sebülürreşâd* 3/71 (31 Kânûn-ı Evvel 1325), 297.

Aksekili Ahmed Hamdi. "Medresetü'l-İrşâd". *Sebülürreşâd* 21/538-539 (21 Haziran 1339), 142-144.

Aksekili Ahmed Hamdi. "Şeriatı Menfaat ve Keyiflerine Alet Eden Vaizler". *Sırât-ı Müstakîm* 7/182 (16 Şubat 1327), 408-409.

Ali Şeyhü'l-Arap. "Hutbeler Nasıl Olmalı?: Hutbe-I". *Sırât-ı Müstakîm* 3/61 (22 Teşrîn-i Evvel 1325), 134-135.

Âlim Can el-İdrîsî. "Hutbelere Dair". *Sırât-ı Müstakîm* 5/120 (9 Kanûn-ı Evvel 1326), 263-264.

Arıcı, Handan Yalvaç. *Kur'an'ın Dilinden Mutluluğun Alfabeti*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Atmaca, Veli. "Tıp ve Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muâsır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)". *Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011), 45-70.

Babanzade Ahmed Naim. "Vâizler: Vâiz nedir?", *Sırât-ı Müstakîm* 1/2 (21 Ağustos 1324), 22-23.

- Balcızade Edremitli Tahir. "Taşralarda Hutbe ve Hatipler". *Sirât-ı Müstakîm* 3/73 (14 Kânûn-ı Sâni 1325), 331.
- Balıkesirli Sireti, "Ulemâ-yı Muhterememize Bir İhtar-ı Naçizane". *Sirât-ı Müstakîm* 4/94 (10 Haziran 1326), 281.
- Balıkesirli Sireti. "Ramazân Vaazları". *Sebülürreşâd* 1-8/21-203 (12 Temmuz 1328), 403-404.
- Bereketzade Safvet. "Hutbelere Dair". *Sirât-ı Müstakîm* 2/27 (12 Şubat 1324), 9-10.
- Bulut, Fatma. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: Frengi". *Tarih Okulu Dergisi* 3 (İlkbahar 2009), 109-123.
- Çağrıçı, Mustafa. "Nasihât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/408-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2003.
- Doğan, Recai. "Yaygın Din Eğitim Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vâizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış". *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/3 (Ocak-Nisan 1999), 257-272.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. "Bir Devri Temsil Eden Dergi Yakın Tarihimizin Canlı Şahidi: Sirât-ı Müstakîm-Sebülürreşâd". *Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Yakın Tarihimizin Belgeseli 1908-1925, Sirât-ı Müstakîm Mecmûası* 1 (2013).
- Efe, Adem. "Sebülürreşâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/251-253. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Filibe'de Câmi'-i Kebîr Hatîbi Hâfız Sâni. "Hutbelere Dair". *Sirât-ı Müstakîm* 1/14 (13 Teşrîn-i Sâni 1324), 217-218.
- Göktaş, Işıl. "Ahmet Hamdi Akseki ve Türkçe Hutbeler". *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu* (08-09 Kasım 2013). 319-338. Ankara: DİB Yay., 2. Basım, 2017.
- Hamdullah Suphi. "Maârife Bir İstikamet-i Salime Vermek Zamanı Gelmiştir: Hamdullah Suphi Beyefendi'nin Maârife Müteallik Mesâil-i Muhtelifi Hakkındaki Nokta-i Nazarları I". *Sebülürreşâd* 19/477 (23 Nisan 1337), 90-92.
- "Hutbe ve Mevâ'iz". *Sebülürreşâd* 8/183 (24 Şubat 1327), 12.
- İbrahim Besim. "İntibah-ı İslam - İttihad-ı Müslimin: Camilerde Hutbe ve Mevaiz-i Diniyye Encümenleri: Sırat-ı Müstakim Ceride-i Muteberesi İdare-i Aliyyesine". *Sirât-ı Müstakîm* 5/110 (29 Eylül 1326), 94-97.
- Karaman, Fikret. "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 67-92.
- Kazanlı Halim Sabit. "Hutbelere Dair: Kablelbi Hutbe". *Sirât-ı Müstakîm* 1/6 (18 Eylül 1324), 88-89.
- Kazanlı Halim Sabit. "Hutbelere Dâir: Şetta". *Sirât-ı Müstakîm*. 1/13 (6 Teşrîn-i Sâni 1324), 199-
- Keyifli, Şükrü. "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 2/25 (30 Eylül 2019), 25-41.
- Kılıç, Murat. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet İle Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 37/35 (2017), 137-166.

- Mehmed el-Celveti. "Hutbelere Dair". *Sırât-ı Müstakîm* 3/69 (17 Kânûn-ı Evvel 1325), 263-264.
- Mehmed Remzi. "Hutbelere Dair". *Sırât-ı Müstakîm* 3/74 (21 Kânûn-ı Sâni 1325), 345-356.
- Mehmed Şemseddin. "Vâizler Meselesi". *Sebülürreşâd* 10/256 (25 Temmuz 1329), 352-353.
- Muhammed Reşid Rıza (Emeği Geçen: Abdülatif Nevzad). "ed-Da'vetü ve'l-İrşâd'da Usûl-i Tadrîs (mâba'd): Bid'a ve Hurâfât, Tekâlîd ve Âdât". *Sırât-ı Müstakîm* 7/178 (19 Kânûn-ı Sâni 1327), 353.
- Ömer Nasuhi Bilmen. "Vaaz ve Vâizler". *Sebülürreşâd* 23/589 (21 Şubat 1340), 265-267.
- Sebülürreşâd. "Nasrullah Kürsüsünde". *Sebülürreşâd* 18/464, (25 Teşrin-i Sani 1336), 249-259.
- Sireti. "Vaazlar, Vâizler". *Sebülürreşâd* 19/481 (21 Mayıs 1337), 133-134.
- "Şeriyeye Vekâletinin Tamimi: Bilumum Müftülere, Memurin-i Şeriyeye". *Sebülürreşâd* 20/502 (18 Mayıs 1338), 87-88. 201.
- Tosun, Cemal. "İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (1997), 179-221.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Turgut, Bahattin. "Etkin Bir İletişim Aracı Olarak Vaaz". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 67-85.
- Türk Dili ve Edebiyatı. "Söylev" (Erişim 22 Nisan 2022). https://www.turkedebiyati.org/yazi_turleri/nutuk.html
- Uludağ, Süleyman. "Dürretü'n-Nâsihîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Üsküp Belediye Re'is-i Sâbıkı Mehmed Ferîd. "Hutbeler". *Sırât-ı Müstakîm* 2/30 (5 Mart 1325), 58-59.
- Vahapoğlu, M. Hidayet. *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. İstanbul: MEB Yay., 1997.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Bahar 2016), 93-107.
- Yılmaz, Hüseyin. *Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay., 2017.
- Yılmaz, Orhan. "İbn Kayyim'in Tıbb-ı Nebevi İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014), 5-18.
- Zengin, Zeki Salih. "İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslam'da Eğitim ve Öğretim", *Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Zengin, Zeki Salih. "Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/1 (2008), 379-398.
- Zengin, Zeki Salih. "Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 36 (2016), 33-61.

İnternet Kaynakları

(BCA), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
51-0-0-0/13-109-8. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

(BCA), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
51-0-0-0/5-43-9.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/Vaizli%C4%9Fin%20Tarih%C3%A7esi.pdf> // dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=17956

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü". Erişim 30 Nisan 2022.